

МІСЦЕ ТЕРМІНА «АДРЕСАТ» У СИСТЕМІ ТЕРМІНІВ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

© Кириченко І., 2006

Термін «адресат» активно вживається в лінгвістичній літературі поруч з такими термінами, як реципієнт, інтерпретатор, читач, слухач, споживач Інтернет інформації. Проте більшість лінгвістичних словників випустили його з уваги. У статті розглянуто особливості значення терміну-поняття у системі термінів комунікативної лінгвістики, наголошено на необхідності вироблення класифікації адресата.

The term «addressee» is widely used in linguistic literature as well as other terms such as «recipient», «interpreter», «reader», «listener», and «user of internet information». However most of dictionaries set it aside. Current article reviews the peculiarities of the term-notion «addressee» mean in the system of linguistic terms and makes stress on necessarily of addressee classification.

Термін «адресат» порівняно новий, хоч саме поняття народилося разом зі здатністю людини комунікувати. Як писала Н. Арутюнова, кожен мовний акт, розрахований на певну модель адресата [1, с. 358]. Незважаючи на відносну новизну термінології комунікативної лінгвістики, вивчення тексту в проекції на читача має давню історію і відкликається до принципів діалогу.

Ще давні греки розмірковували над явищем, яке нині вкладаємо в термін «адресат».

Активно вивчали категорію адресатності вчені психолінгвістичної школи. Засновник української психолінгвістичної школи у мовознавстві О. Потебня також присвячує чимало уваги з'ясуванню сутності категорії адресатності. Він наголошує, що мовлення, як правило, проектується на середнього адресата, за його словами «[речь соответствует] среднему уровню понимания в народе...» [13, с. 41]. У своїх працях О. Потебня використовує такий синонімічний ряд термінів, як: «человек», «люди», «читатель», що є тотожними в його концепції з поняттям адресата.

Надає важливого значення категорії адресатності, наприклад, й український письменник та науковець І. Франко, вживаючи на позначення адресата слово «читач». У нього зустрічаємо, власне, й термін «адресат».

Сучасний етап вивчення адресатності відкрив Р. Барт. У статті «Смерть автора» він розмірковує про народження нового героя – читача, за його народження автор повинен заплатити смертю, оскільки йдеться про те, що читач має право на будь-яку інтерпретацію.

Поетику адресата активно досліджував В. Степанов, суть концепції якого ґрунтується на єдності автора і адресата.

Власне з розвитком комунікації, як науки, поняття «адресат» набуло термінологічного статусу. Цей термін сьогодні досліджується за різними принципами. Аспекти дослідження адресата проектуємо на: національність, соціальний статус, приналежність до статі, рівень освіти, місце проживання, тощо.

Базуючись на працях М. Бахтіна, Р. Інгардена, Ю. Лотмана, Н. Арутюнової, Г. Степанов заклад основи дисципліни, що отримала назву поетика адресата, яка враховує різноманітні трактування поняття адресат.

О. П. Вороб'їова вводить поняття «адресованість», подаючи його в широкому і вузькому сенсі. У широкому розумінні адресованість – це «невід'ємна риса комунікації в цілому. У цьому

аспекті всі тексти і все в тексті експліцитно й імпліцитно адресовано (переклад мій – І.К.)» [6, с. 11]. У вузькому розумінні адресованість розглядають як семантичну складову тексту, одну з його конститутивних особливостей. Синонімом до терміна «адресат» О. Вороб'їйова вважає лексему «читає». Вона проводить різницю між адресатністю і адресованістю. Адресатність, на думку дослідниці, «співвідноситься з інтернаціональним компонентом семантики тексту і слугує родовим поняттям для форм і способів втілення в ньому різних аспектів суб'єкта мовлення (переклад мій – І.К.)» [6, с. 43]. Адресованість натомість «корелює з рецептивним компонентом текстової семантики як позначення комплексу найбільш суттєвих виявів гіпотетичного адресата мовлення, що опредмечений у тексті, – певної інструкції для відповідного розуміння тексту (переклад мій – І.К.)» [6, с. 43].

Довгий час термін «адресат» не подавали у словниках лінгвістичних термінів, хоч останнім часом він і набув широкого вжитку в мовознавчій літературі. У таких словниках, як «Словник лінгвістичних термінів» Є. Кротевича та Н. Родзевич (1957) чи «Словарь лингвистических терминов» О. Ахманової (1969) термін «адресат» чи синонімічні до нього «реципієнт» та «інтерпритатор» не зазначені. Новіший «Словник лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника (1985) та «Лингвистический энциклопедический словарь» (гол. редактор В. Ярцева, 1990) також не містить тлумачення поняття «адресат». Навіть «Українська мова. Енциклопдія» (гол. ред. В. Русанівський та О. Тараненк, 2000) не має статті про адресата.

Цей термін подано в короткому термінологічному словнику до підручника «Основи комунікативної лінгвістики» Ф. Бацевича. Адресат, за його поданням (синоніми до якого: слухач, читач, інтерпретатор, аудиторія), – кінцевий споживач повідомлення; у міжособистісному спілкуванні особа, яка сприймає повідомлення і у відповідності зі своїми когнітивними стратегіями і конкретними конситуативними умовами інтерпретує повідомлення адресанта [5, с. 318].

Варто зауважити, що термін «адресат» не зафіксований і у польських словниках лінгвістичних термінів, зокрема польський словник мовознавчої термінології («Słownik terminologii językoznawczej», 1968) подібно до українських та російських словників не містить статті про адресата. Натомість вже в словнику ключових слів мовознавства («Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego», 1999) подано цей термін у його сполучуваності, порівн.: адресат комунікації, адресатна форма [17, с. 1].

Побуває думка, що поза увагою цей термін був через те, що в мовознавстві провідну роль надавали адресанту, тобто автору, і впродовж довгих періодів роль адресата відходила на другий план. З розвитком психолінгвістики, а далі комунікативної лінгвістики науковці усвідомили хибність такого підходу. Розуміння адресата зводилася до прикладної проблеми читача, а поняття семантики тексту підмінялося процесом його сприйняття. С. Т. Золян писав, що «текст слугує мовою, у якій виражає себе читач, що його тлумачить (переклад мій – І.К.)» [8, с. 355].

Якщо спростити поняття адресата до «той, що сприймає подану інформацію», то можна намалювати схему сприйняття конкретної інформації. Йдеться про знання, досвід, культурну картину світу, зрештою психологічний стан адресата, адже адресат – це передусім особа, людина.

Тож до проблем комунікативної лінгвістики, які потребують нагального розв'язання, варто долучити і визначення сутності терміна «адресат» та окреслення його семантичного поля.

Ф. С. Бацевич визначає роль адресата в дискурсі як системі комунікації. Відтак дискурс за типами зв'язків між адресантом і адресатом поділяється на націлені на процес або результат комунікації, а також за ступенем емоційності, регламентованості, офіційності, персоніфікованості інформації, серйозності, ієрархічності стосунків тощо.

Окреслюючи категорії комунікації, Ф. Бацевич виокремлює чинник особи адресата. «Численні класифікації дискурсів за цим критерієм пов'язані, наприклад, з віковим, статевими, професійними, психологічними та іншими моделями особи адресата в комунікації. Враховуючи міру впливу дискурсів на адресата та перлокутивний ефект цього впливу, можна, за аналогією до текстів, твердити також про «корисні» та «патологічні» дискурси, а також дискурси «звичайні» та «прецедентивні» [4, с. 28].

Підсумовуючи, запропонуємо визначення адресата, враховуючи широкий підхід. Адресат – це особа, яка сприймає скероване їй через різні інформаційні канали повідомлення, крізь призму власного «я», досвіду, культурної картини світу, середовища, соціального стану, приналежності до певної культури, та схильна інтерпретувати отриману інформацію.

Беручи до уваги таке трактування терміна «адресат», можемо виокремити з синонімічного ряду інші близькі за значенням терміни: «реципієнт», «інтерпретатор», «читач», «слухач».

Оскільки адресат – поняття ширше, а інформація може бути спрямована до нього різними каналами, то «читач» передбачає лише писемний канал інформації. Подібно слухач лише слуховий. Можна виокремити канал «мережі Інтернет», тоді адресата назвемо «споживач інформації з Інтернету».

Беручи до уваги писемні, зорові та слухові канали масової інформації, розраховані на масового споживача, можемо говорити про читача лише як про гіпотетичного адресата. Адже у масовій комунікації як правило, немає зворотного зв'язку, і, відповідно, немає конкретного адресата.

Адресат, хоч і передбачає можливість інтерпретації, все ж не є обов'язковою умовою. Цей фактор виключає з синонімічного ряду термін «інтерпретатор».

Реципієнт, в свою чергу, передбачає вказівку на конкретну особу. Цей термін часто вживають в юридичній термінології, де реципієнт – одержувач платежу чи субсидій. Тяжіння до конкретного перенеслось і на смисл терміну «реципієнт» в комунікативній лінгвістиці, тому не можемо говорити про гіпотетичного чи масового реципієнта.

З розвитком та активним входженням в усі сфери життя Інтернету, з'явився новий тип адресата – віртуальний адресат. Вже є роботи присвячені цій тематиці.

Доходимо висновку, що термін «адресат», який є одним з ключових понять комунікативної лінгвістики, потребує більш точного окреслення. Він був опущений в мовознавчих та лінгвістичних словниках, проте з розвитком комунікативної лінгвістики активно ввійшов у науковий термінологічний апарат.

Термін-поняття «адресат» потребує сьогодні ретельнішої класифікації з урахуванням усіх аспектів його вивчення, як лінгвістами, так і психологами та культурологами.

То ж варто очікувати, що в наступних словниках, над якими вчені працюють, цей термін посяде місце.

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // *Изв. АН СССР. Сер. яз. и лит.* М., 1981. – Т. 10. – Вып. 14. – С. 356–367.
2. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов.* – М.: Советская энциклопедия, 1969.
3. Бахтин М. М. *Проблема речевых жанров* // Бахтин М. М. *Собр. соч.: В 7 т. Работы 1940-х – начала 1960-х гг.* М.: Русские словари, 1997 – Т. 5. – С. 159–206.
4. Бацевич Ф. С. Категорії комунікативної лінгвістики // *Мовознавство.* – К. – С. 28–34.
5. Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики.* – К.: Академія, 2004.
6. Воробьева О. П. *Текстовые категории и фактор адресата.* – К.: Вища школа, 1993.
7. Ганич Д. І., Олійник І. С. *Словник лінгвістичних термінів.* – К.: Вища школа, 1985.
8. Золян С. Т. *Семантические аспекты поэтики адресата* // *Res philologia: сб. ст. / Под. ред. Д. С. Лихачева.* – М.: Наука, 1990. – С. 351–356.
9. Ингарден Р. *Исследования по эстетике.* – М.: Искусство, 1962.
10. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. *Словник лінгвістичних термінів.* – К.: Вид-во акад. наук УРСР, 1957.
11. *Лингвистический энциклопедический словарь / Глав. ред. В. Н. Ярица.* – М.: Советская энциклопедия, 1990.
12. Лотман Ю. М. *Избранные статьи: В 3 т.* – Таллин: Александра, 1993.
13. Потебня А. А. *Мысль и язык.* – К.: СИНТО, 1993.
14. Степанов В. Г. *К проблеме единства выражения и убеждения (автор и адресат)* // *Контекст.* – М.: Наука, 1984.
15. *Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.* – К.: Українська енциклопедія, 2000.
16. Barthes R. *The death of the autor* // *Barthes R. Image. Music. Text.* New York, 1977.
17. *Słownik słów kluczowych językoznawstwa slawistycznego.* – Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 1999.
18. *Słownik terminologii językoznawczej / Z. Golob.* – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1968.